

REGINA DILIENĖ

BŪDINGESNI J. BALČIKONIO VERSTŪ H. K. ANDERSENKO „PASAKŪ“
VIENTISINIO SAKINIO STRUKTŪRINIAI MODELIAI

J. Balčikonio pasakų vertimuose, kaip gražios, gyvos liaudies kalbos lobyne, daug įdomaus randa ne tik leksikos, bet ir sintaksės tyrinėtojas. Šiame straipsnyje bandoma apžvelgti J. Balčikonio verstū H. K. Andersen „Pasakū“¹ sintakse vienu aspektu – kokie būdingesni vientisinių sakinių išplėstiniai struktūriniai modeliai.

Vientisinio sakinio struktūriu modeliu laikysime abstraktų sintaksinių pavyzdžių, pagal kurį gali būti sudarytas atskiras minimalus, reliatyviai užbaigtas sakinys². Tačiau kyla klausimas, kaip nustatyti tą būtiną minimumą. Akademinės rusų kalbos gramatikos teigimu, į formalią minimaliąją sakinio struktūrą jeina vienas arba du nariai (jie paprastai sudaro sakinio predikatinę centrą)³, tik į semantinę minimaliąją struktūrą įtraukiamas ir stipriojo valdymo objektas, ir stipriojo valdymo būsenos subjektas / veiksma objektas⁴. Dar neišaiškinta, ar toks kriterijus yra pakankamas, sudarant minimaliasias sakinių struktūros schemas. Patyrinėjus konkretius kalbos faktus, gal šiek tiek paaiškėtų, kurie struktūriniai modeliai kalboje iš tikruju veikia, o tai padėtų nustatyti ir jų skyrimo principus.

Konkretūs kalbos pavyzdžiai šiam darbui rinkti iš J. Balčikonio verstū H. K. Andersen „Pasakū“.

Jau iš pirmųjų vertimo tyrinėjimų darosi aišku, kad didelis sakinio struktūrinės formulės „sutrumpinimas“ ne visada leidžia ižvelgti net ir reikšmingas kalbos reiškiniai skirbybes. Todėl tikslina būtų skirti bent dviejų lygių struktūrines formules – minimaliasias (abstrakcijos lygis pats didžiausias) ir išplėstinės struktūros. Sakinio išplėstinio modelio apimtis didesnė nei minimalios struktūros modelių, nes į jų sudėtį įtraukiama ne tik obligatoriniai, bet ir fakultatyviniai aktantai⁵; kai kuriuose modeliuose tai bus, pavyzdžiui, aplinkybinės reikšmės linksniai ir linksniai su prielinksniais, veiksmažodžių bendratis, reiškianti tikslą, ir kt. Išplėstinės struktūros modeliai geriau parodoma predikato struktūra, o tai dažnai turi didelę reikšmę sakinio semantikai. Svarbu ir tai, kad, apibendrinant esminius išplėstinių struktūrų skirtumus, skiriame minimalūs sakinių struktūriniai tipai. Pavyzdžiui, taip skiriamos slinkties ir lokalizuojamosios reikšmės predikatų grupės, nes sakiniai, į kurių sudėti

¹ Andersen H. K. Pasakos. – V., 1966.

² Русская грамматика. – М., 1980, с. 92.

³ Ten pat, p. 97.

⁴ Ten pat, p. 25.

⁵ Степанова М. Д., Гельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. – М., 1978, с. 172–177.

jeina kryptingos slinkties predikatai, išplėstinėje struktūroje turi nurodytą orientyrą (plačiąja prasme)/žr. pavyzdį a)/, o lokalizuoamosios reikšmės predikatų sakiniai – nurodytą būsenos vyksmo vietą / žr. pavyzdį b)/. Pvz.: a) *Taip jie atlékė į turkų žemę* 95; b) *Kartą prie didelio veidrodžio ant staliuko stovėjo piemenėlė ir kaminkrėtys* 23.

Išplėstiniai struktūriniai sakinių modeliai iš dalies padeda charakterizuoti ir rašytojo stilių. J. Balčikonio verstose pasakose dažnai pasitaiko iš seno lietuvių kalbai būdinga veiksmažodžio asmenuojamosios formos su dalyviu arba padalyviu konstrukcija. Pvz.: *Prieš pačią saulės laidą Elzytė pamatė skrendant vienuolika laukinių gulbių su aukso karūnomis ant galvų* 152.

Sakinį struktūros atžvilgiu ši konstrukcija kelia nemaža sunkumų – neaišku, ar visi konstrukcijos nariai yra vienodai būtini sakinio minimumui, nes apskritai lietuvių kalbos moksle dar neprieta prie vienos nuomonės, kuo laikyti tokią konstrukciją⁶.

Minėtas konstrukcijas J. Balčikonio verstose H. K. Anderseno „Pasakose“ daugiausia sudaro suvokimo ir pojūčių predikatai (*girdēti, matyti, justi*); kartais – veiksmo arba būsenos predikatai (*klausytis, bijoti*). Pvz.: *Paskui ir šunys girdēti buvo lojant* 157; *Dabar Kajus nebebijojo Sniego karalienės gržtant namo* 264.

H. K. Anderseno „Pasakų“ vertime pasitaiko minėtos konstrukcijos sinonimiškų pakaitų. Tai:

1. Veiksmažodis + vardažodžio linksnis (nėra dalyvio / pudsalyvio). Pvz.: *Princės išėjo pasivaikščioti su visomis rūmų damomis ir išgirdo skambalėlių melodiją* 15.
2. Veiksmažodis + šalutinis sakinys. Šis sinonimiškas pakaitas daug dažnesnis nei pirmasis, t. y. veiksmažodis + vardažodžio linksnis. Pvz.: *Ar tu negirdėjai, kad apie tai skambina po visą kraštą?* 19. *Bet dar baisiau buvo matyti, kaip jie mušesi ir stumdėsi, kandžiojosi, draskėsi ir vienas kitą rijo*²⁸.

Galimas dar vienas sinonimiškas atvejis – padalyvis šalia tranzityvinio veiksmažodžio keičiamas dalyviu. Tokiu atveju dalyvis eina derinamuoju pažyminiu ir nuo predikatinio žodžio nepriklauso. Pvz.: *Elzytė pamatė skrendančias gulbes*. Plg.: *Elzytė pamatė skrendant gulbes*.

Tačiau J. Balčikonio „Pasakų“ vertime tokio pavyzdžio rasti nepavyko. Taigi šiuo atveju kalbininkas atiduoda pirmenybę veiksmažodžio ir padalyvio konstrukcijai. Tiksliai nustatyti visų minėtų sinonimiškų atvejų santykį „Pasakų“ vertime gana sunku, nes:

1. Tas pats veiksmažodis, iš esmės nebūdamas daugiareikšmis, tam tikrame kontekste gali reikšti kai kuriais stilistiniais niuansais besiskiriančius dalykus, kurie savo ruožtu lemia skirtingą sakinių formaliąją struktūrą. Pvz.: a) *Jis girdėjo mušant būgną <...>* 166. b) *Girdėjau, kad vaza buvo su kinu kadais susižadėjusi* 24.

Antrajame sakinyje veiksmažodis *girdėjau* reiškia ne tiek akustinio suvokimo veiksmą, kiek tam tikrą modalumą, t. y. jis galėtų būti sinonimiškas veiksmažodžiui *žinojau* su abejojimo, netikrumo, negarantavimo atspalviu.

⁶ Plg.: Balkevičius J. Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė. – V., 1963, p. 193; Lietuvių kalbos gramatika. – V., 1976, t. 3, p. 476.

2. Sunku spręsti, ar veiksmo objektas suvokiamas kaip atliekantis veiksmą, ar statiskai. Nuo to priklauso, ar galimą pagal prasmę veiksmažodžio asmenuojamosios formos ir dalyvio / padalyvio konstrukcija, ar ne. Pvz., sakinyje *Niekados nesu girdėjusi panašaus gražumo!* 17 junginį *girdėjusi panašaus gražumo* beveik negalėtume pakeisti kokia nors sinonimiška veiksmažodžio asmenuojamosios formos su dalyviu / padalyviu konstrukcija.

Kas kita sakiny *Ji pajuto žirnį per dvidešimt čiužinių ir dvidešimt patalų, ant vieną kito sukrautų* 48.

Čia pagal prasmę galima sakyti ne *pajuto žirnį*, bet *pajuto žirnį spaudžiant*.

3. Ne visada veiksmažodžio ir dalyvio / padalyvio konstrukcija gali turėti raiškos sinonimų. Pvz., veiksmažodis *sakytis* tiek semantiškai, tiek sintaksiškai papras tai reikalauja dalyvio. Pvz.: *Jis pasisakė esantis turkų dievas ir atkakės pas ją iš dangaus* 36; *Tačiau ji sakėsi esanti tikra karalaitė* 48.

Tai, kad J. Balčikonis nesitenkina kuriuo nors vienu raiškos būdu, rodo jo subtilų šių raiškos būdų skirtumo supratimą, sugebėjimą itaigai juos vartoti. Šie skirtumai galėtų atispindėti išplėstinėse struktūrinėse formulėse – vadinas, į jas reikėtų

jutraukti visus konstrukcijos V_f $\begin{array}{c} \text{Part} \\ | \\ \text{N} \end{array}$ /Pusdalyv. narius

Savitai J. Balčikonis vartoja ir kitą konstrukciją – predikatu einantį asmenuojamąjį veiksmažodį su bendratimi. Pvz.: *Dirbtinei lakštingalai davė giedoti vienai* 77; *Panašių daiktų negali nutylėti* 30.

G. Zolotovas teigimu, tokios konstrukcijos (veiksmažodžio asmenuojamoji forma + bendratis) atsiranda tada, kai sintagmatikoje reiškiamas dvi veiksmo ypatybės – arba fazinis proceso pobūdis (pradžia, pabaiga, tasa), arba tarpsintaksinis modalinis subjekto ir veiksmo santykis (galėjimas, norėjimas, privalėjimas ir pan.)⁷.

Tokiu atveju pats veiksmažodis gauna bendraties išraišką, o pagalbinio žodžio asmenuojamosios formos lyg užima jo vietą. Pvz.: *Eglutė pradėjo vėl pasakoti apie save ir savo gyvenimą miške* 92; *Netrukus ir peliukės nustojo ją lankytį* 93.

Vadinasi, veiksmą išreiškia bendratis, o veiksmažodžio asmenuojamoji forma semantiškai išplečia jos turinį. Tokiu būdu abi veiksmažodžio formos sudaro vieną predikatą. Konstrukcijos su modaliniu arba faziniu veiksmažodžiu yra semantiškai konkretesnės, tikslesnės ir J. Balčikonio vertimuose dažnai pasitaiko. Pasakoje „*Nauji karaliaus drabužiai*“ jos sudaro apie 25% visų veiksmažodžių formų, „*Mergaitė su degtukais*“ – 13%, „*Bjaurusis ančiukas*“ – 20% visų veiksmažodžių formų.

Tačiau faziniai ir modaliniai veiksmažodžiai nevienodai pakeičia bendraties turinį. Faziniai veiksmažodžiai nurodo tik veiksmo fazę – pradžią, pabaigą arba tasą. Pvz.: *Dabar jis baigia nešioti mano seną aukso autuvą!* 54; *Paskiau dar labiau ėmė šaudyti* 224.

Modaliniai veiksmažodžiai semantiškai yra beveik svarbesni už bendratį, nes būtent jie nulemia išplėstinės saknio struktūros semantiką. Plg.: 1) *Mes, senučiai, dabar galime sedėti Jos pavėsy* 112; 2) *Mes, senučiai, dabar sedime Jos pavėsy*.

⁷ Золотова Г. А. О синтаксической природе современного русского языка. – Филологические науки, 1979, вып. 5(113), с. 45.

Pirmajame sakinyje turime tik veiksmo galimybę, tam tikrą sąlygą jam vykti, o antrajame – patį konkretų veiksmą. J. Balčikonio H. K. Anderseno „Pasakų“ verste įrandame labai įvairių modalinių veiksmažodžių. Jie gali reikšti:

1) Mokėjimą, iigūdžius: *Mat, senelė mokėjo kerēti* 248.

2. Galėjimą: *Coliukė negalėjo užmigti* 127.

3. Sprendimą, leidimą: *Apsigalvoti davė metus ir vieną dieną* 180; *Gyventi gavo jis mažutį kambariukštį prie kiaulių migio* 15; *O tikrajų lakštingalų musprendė visai ištremti iš tos žemės* 78.

4. Reikėjimą: *Reikia kraustytis iš čia* 125; *Juk pirmą po jo vestuvių rytą ji turėjo mirti ir pavirsti jūros puta!* 281.

Sakinių struktūrinų modelių atžvilgiu problema čia irgi viena – ar įtraukti pagalbinį veiksmažodį į minimaliąją struktūrinę schemą, ar ne. Panagrinėkime galimus sinonimiškus variantus:

1) *Pamatę grambuoli, jie sumanė su juo pažaisti* 38 ir *Pamatę grambuoli, jie su juo pažaidė*. 2) *Ir ant to popieriaus tikrai ėmė rašyti* 118. – *Ir ant to popieriaus tikrai rašė*. 3) *Gyventi gavo jis mažutį kambariukštį prie kiaulių migio* 15. – *Gyveno jis mažučiamie kambariukštyje prie kiaulių migio*.

Tokie sinonimiški keitimai galimi, tačiau sakinių semantiką jie gerokai, kartais net iš esmės pakeičia. Todėl manytume, kad į minimalų ir (būtinai) į išplėstinę sakinių modelį šias konstrukcijas reikėtų įtraukti. Juo labiau, kad šie pagalbiniai veiksmažodžiai dažnai gali valdyti veiksmažodinio daiktavardžio galininką. Plg.: *Ir Elzytė iš visos širdies pradėjo melstis* 154 *Ir Elzytė iš visos širdies pradėjo maldą*.

Atskirą grupę sudaro valios reiškimo predikatai, jie visuomet išreikšti asmenuojamąja veiksmažodžio forma su bendratimi. Pvz.: *Liepk sniegui šiltai užkloti jaunus želmenis* 205; *Ji niekam nesileidžia žiūrėti tiesiai sau į veidą* 195.

Kadangi šiuo atveju abi veiksmus reiškiančios veiksmažodžių formos priklauso atskiriems veikėjams, t. y. atskiriems veiksmo vykdymo subjektams, tai tiek į minimalų, tiek į išplėstinę struktūros modelį jeis ir veiksmažodžio asmenuojamoji forma, ir bendratis. Dėl to valios reiškimo predikatai sudaro atskirą predikatų tipą.

Šiame darbe aptarti tik kai kurie vientisių sakinių išplėstinės struktūros fragmentai. Išsamesni tyrinėjimai galbūt padėtų išspręsti kai kuriuos ligi šiolei ginčytinius sakinių struktūros klausimus.

НЕКОТОРЫЕ РАСПРОСТРАНЕННЫЕ МОДЕЛИ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ПЕРЕВОДЕ Ю. БАЛЬЧИКОНИСА КНИГИ Г. К. АНДЕРСЕНА «СКАЗКИ»

Резюме

В данной работе рассматривается необходимость выделять структурные модели предложений хотя бы двух уровней – минимальной и распространенной структуры, потому что большое „укорочение“ структурной формулы часто не позволяет увидеть даже значительные семантические различия. Такое утверждение основывается на материале перевода Ю. Бальчиконисом книги Г. К. Андерсена „Сказки“. В работе обсуждаются две часто встречающиеся в переводе конструкции – V_t [/] / Деепреч. и конструкция вспомогательного V_t с V_{int} , идет речь о их месте в структурной модели предложения.